

**МОТИВЪТ ЗА ВЕЧНОТО ЛЯТО В СБОРНИКА *ВЕДА СЛОВЕНА*.
РИМЛЯНИ И ЮРУЦИ ВЪВ ФОЛКЛОРНАТА ПАМЕТ НА РОДА ГИМИШЕВИ
ОТ СЕЛО ЗДРАВЕЦ, ОБЩ. ЛЪКИ**

Миглена Христозова
Университет във Фрайбург, Германия

Преди 140 години босненският етнограф Стефан Веркович насочва вниманието на обществеността към етнографското и фолклорно изследване на Източна Македония. През 1867 той представя намерената от него *Древна българска песен за Орфей* и загатва за своето „родопско откритие“ *Веда Словена* – сборник с фолклорни песни от Неврокоп и Драма, който босненецът определя като „древна българска епопея“¹. С помощта на учителя от село Крушево Иван Гологанов Веркович успява да събере и издаде в два тома, 1874 (Белград) и 1881 (С. Петербург), митични, епически и обредни текстове от неизследваните дотогава Западни Родопи, а в предговора към второто издание не пропуска да подчертае българомохамеданския характер на своите осведомители².

Вместо ценно родопско откритие обаче *Веда Словена* остава в модерната културна и научна история на България като една от най-големите, а може би и единствената литературна мистификация. Причина за това са както дължината и формата на песните, така и нетипичното съдържание, които провокират скептицизма на учените и довеждат до почти пълното отхвърляне на сборника (Вж. Шишманов 1925, Арнаудов 1968 и др.). Цялостни систематични изследвания на корпуса обаче не са направени досега. Въпросът за възможни типологически връзки и сходства между *Веда Словена* и фолклорната култура в Родопите, между песните и техния непосредствен фолклорен и етнологически контекст, също не е проучен. Така редица модели за свят и историчност остават скрити зад амбициозното заглавие *Веда Словена*, а биха могли да допринесат за разчитането и доразчитането на някои динамични културни представи в Родопите и главно сред родопските българомохамедани.

Обект на настоящото изследване е един такъв специфичен модел за миналото и историята, който е пренесен чрез нехарактерния за българските фолклорни традиции мотив за вечното лято във *Веда Словена*. Той е разгърнат в повече от десет текста от втория том на сборника и е част от най-обширния и основен за *Ведата* разказ за *Преселението от Крайна земя на бял Дунав*. Мотивът за вечното лято е записан обаче и по време на съвременни теренни проучвания в село Здравец (общ. Лъки, обл. Пловдивска; Асоциация „Онгъл“, 2008), което дава ясен сигнал за търсене на връзки между текстовете от сборника и отделни представи за историчност в Родопите³. Без да имат претенции за изчерпателност, представените по-долу размисли правят опит за по-комплексно изследване, като анализират отношението между съхранената в сборника митопоетична представа за миналото и съвременните културни модели за история, а изложението тематизира съответно следните два аспекта: 1. Разчитане на кода, заложен в мотива за вечното лято в сборника⁴. 2. Съвременният мотив за вечното лято в

¹ Вж. Всероссийская Этнографическая выставка и славянский съезд в мае 1867 г. (1867: 419; цитат по Шишманов 1925: 34-35)

² Вж. Веркович 1874 и Веркович 1881. Срв. „Наконецъ мне кажется необходимымъ указать, что песни этого тома собраны мною изъ усть Помакову — или мусульманскихъ Болгаръ — и ни одна отъ християнъ. Оне собраны по базарамъ Македоніи и Тракіи — въ Валовиште Варакли-Джуми, Неврокопе и др.“ (Веркович 1881: 8)

³ Срв. Архив на Асоциация „Онгъл“ (ААО). Село Здравец, общ. Лъки, обл. Пловдивска, 2008. Инф. Славеј Каменов Гимишев, р. 1926 г. в с. Здравец, без обр., земеделие. Зап. М. Христозова на 29.07.2008 г.; Инф. Антон Златанов Гимишев, р. 1945 г. в с. Здравец, , обр. 7 клас, миньор. Зап. Миглена Христозова на 30.07.2008 г.

⁴ Всички последващи цитати от *Веда Словена* се основават на последното преработено издание, което

разказите на Славей и Антон Гимишеви, съответно чичо и племенник, прочетен през текстовете от сборника.

Преселението от Крайна земя и мотивът за вечното лято в песните от Вѣда Словѣна

Във фолклорната представа за история от различни части на българското землище или в различни форми на българска фолклорна култура миналото е осмислено като категория на дедите, предците, а на митологично ниво и на отвъдното, което е маркирано с топоса **Влашка земя**. Северната Влашка земя от своя страна се позиционира отляво спрямо течението на Дунава и поема функциите на сакрално/сакрализирано пространство спрямо сегашното време и високите светски порти на Търнова града. Границата на белия Дунав като хоризонтален модел на световното дърво кодира съответно преминаването от едното в другото пространство, което е едновременно темпорално (сегашното спрямо миналото време), родово и социално като връзка между предци и наследници, и митологично чрез отношението и представата за отвъдното.⁵ Така и от двете страни на белия Дунав се простира своето, не-чуждото, родовото, което е едновременно минало и сегашно и по този начин носител на историчност.

Основният разказ за *Преселението от Крайна земя на бял Дунав* пренася на пръв поглед подобен модел на историчност, като от двете страни на белия Дунав се намира съответно миналото – **Крайната земя**, оставената земя, земята, където са останали майката, братята, и сегашното – новата земя отвъд Дунава, светската, където седи Бана/Сада кралѣ и младите⁶. В същото време обаче този разказ въвежда и коренно различен модел спрямо кодовете на Влашката земя. Това различие се разгръща в опозицията на старото, усвоено, но презаселено, и новото, пусто, неусвоено, което трябва да бъде устроено по идентичен модел на старото⁷. Така преминаването на белия Дунав се превръща в модел на преорганизиране на първото време и носи съответно по-различно осмисляне на историята като връзка към Първотворението. А кралят, в повечето варианти Бана или Сада краля, е едновременно последният и първи крал, от старото и от новото време, от едната и от другата страна на Дунава. Съответно и Крайна земя във *Вѣда Словѣна* не е идентична с Влашката и за разлика от нея, северната земя, Крайна земя е конотирана в множество от песните като южна, тя е земята, в която зимува лястовицата и от която се връща напролет⁸. Отгук насетне Крайна земя е определена и като **топлията** и се превръща в сакрализирано пространство на миналото, което е същевременно и сакрализирано незавършващо лято.

Крайна е земя плодита,
Плодита, сину, топлията;
Йоще си, сину, ни видѣл,
ни си видѣл люта зима,
люта зима снегувита.
(1997-1: 379 – притурка I, п. 1:1, р.229-233)

обединява двата тома от 1874 и 1881г. Вж. Вѣда Словѣна ,1997-1.

⁵ За представите за Влашката земя вж. Калоянов 1989: 75-96.

⁶ Срв. мотив „старо оставя, младо повежда“ (1997-1: 352 – цикъл 18, п. 1), и мотив „бана оставя майка в Крайна земя“ (1997-1: 377-383 – притурка I, п. 1:1).

⁷ Срв. мотива за старата презаселена земя (1997-1: 23-41 – п. 1-4) и мотива за паралелното конструиране на новото пространство спрямо старото на Крайна земя (1997-1: 360 – цикъл 18, п. 3)

⁸ Срв. песните от Лестувичин цикъл и кодирането на Крайна земя в текстовете (1997-1: 287-292 – цикъл 5, п. 1-3)

Изграждането на **Крайна земе топлата** като пространство на лятото намира израз в мотивите за Летна бога, седящ на Крайна земе в пещера, за Летна бога, който отключва слънчеви сараи, та изгрява слънце (но само на Крайна Земе)⁹, от друга страна през противоположния на Крайна земе топос на **полето** (до бял Дунав), **при люта зима**.

Я си ми, Бана, ни знаеш,
Чи си е поле студну,
Студну е поле снегиту,
Люта е зима лютна!
(1997-1: 382 – притурка I, п. 1:1, р. 281-283)

Представата за сакралната **Крайна земе топлата** като противоположен модел на новото светско се разширява насетне от мотивите за бога, който се сърди на Бана крале, че не коли курбан на Снигна бога¹⁰ и за Снигна бога, който заръчва на Слана юнак, „своя слуга“, да слезе на полето, „да вие бела снега, да си поле побелее“¹¹. Отново ориентирани спрямо сакралното лято на Крайна земе са и ритуалните и магически формули-молитви към Летна бога да прати златна тояга на Бана крале, за да изгони зимата от полето¹². И не на последно място мотивът за вечното лято на Крайна земе се изгражда чрез вълшебната представа за двойна сеитба, жътва и егнило в рамките на един годишен цикъл:

Дур да дойде Зарев-день,
Заревъ-день, Зарев месец,
дваш ми юнаци на поле,
на поле на егнилу,
(...) дваш ми моми на поле,
на поле на жетва,
(1997,1: 387 – притурка 1, п. 1:3, р 197-203)

Тази представа бива въведена на пръв поглед календарно, с изречението „Дуръ да дойде Заревъ-день,/Заревъ-день Заревъ-месецъ“. Зарев месец, който е определен от записвача на песните Иван Гологанов като „месец, край на лятото“ (1997,1: 645), от Найден Геров конкретно като „август“ (Героу 1976, 2: 115), не конструира обаче календарен цикъл, а създава съответно паралелно, несоциално и неритуално пространство в двуредов модел или двойна цикличност. Този модел бива буквално прикрепен към описанието на **Крайна земе-топлата**, без да има маркиране за започване на нов разказ. А двата субтекста, за Крайна земя и двойния аграрен цикъл, са два елемента на цялостно откровение-обяснение на Бана крале за преселението от Крайна земе отвъд белия Дунав. Те осмислят, от една страна, тъгата на Бана по старата земя:

⁹ Вж. 1997,1: 387 – притурка 1, п. 1:3

¹⁰ Вж. 1997,1: 383, 384 – притурка 1, п. 1:2

¹¹ Вж. напр. 1997,1: 396, 397 – притурка 1, п. 1:11.

¹² Срв. един пример за магически и ритуални формули, отправени към Летна бога, чието съдържание и етимология на лексиката не е разчетено досега. Веркович предполага обаче, че идва от Санскрит: „Боже ле, Боже ле, / вета е вила ветиише, / хруй ми сефита, / сефита, удита, / вей ми санита, / урумъ ми тата, / тата ми финита, / трай ми далита, / вета е вила ветиише. / Я' ти, Боже, вета книга, / Вета книга, вета песна!“ (1997,1: 396 – притурка 1, п. 1:11)

(...)чи самъ майка уставил,
със майка милна брата,
милна брата милна сесра;
сое сам града уставил,
сое ми града сое земе,
сое земе плодита,
плодита йоще топлита;
(1997,1: 386 – притурка 1, п. 1:3, р 121-127)

От друга страна пренасят смисъла на преселението като божествена воля:

Земе сам, Боже, уставил,
чи ми е Бога заръчел,
да си седна на пуста земе,
де ми Юда ни летнала,
де ми юнак ни стъпил,
де ми пиле ни фъркналу, (...)
(1997,1: 386 – притурка 1, п. 1:3, р 147-152)

Така Крайна земе, кодирана чрез мотива за вечното лято, препрочита разказа за преселението като преход от миналото и сакралното към сегашното, което е все още пусто, земно и зимно. Или ако не зимно, то не винаги лятно. А родовата и социалната история е от двете страни на Дунава, от Крайна земе и от новата земя на Бана крале, от минало и сегашно, от вехта и нова книга, от вехта и нова песен, от сакрално лято и земен лятно-зимен кръговрат.

Вечното лято в материали от съвременни теренни проучвания

Мотивът за вечното лято може да се открие и в разказите на Славей и Антон Гимишеви, съответно, чичо и племенник от село Здравец, записани през юли 2008 г. по време на сондажните теренни проучвания в селото. В два отделни разказа той бива вплетен в обяснението на името и историята на местността **Юрудско гробе**, местност, в която според Славей едно време са живеели римляните. И в двата записа мотивът вечное лято се свързва обаче с миналото и предците, юруци или римляни, които са живели по тези земи, когато било вечное лято, и напуснали при първите знаци за настъпване на зима. Ето как Славей Гимишев представя тази история:

Миглена Христовова: А преди вашите деди, преди да дойдат тука, разказвали ли са ти, кой е бил тука?

Славей Гимишев: Преди нас не е имало никой тука. Тва преди, то е било преди години еее по-рано, преди, дали е имало, не знам.

М.Х.: Щото аз съм чувала, са ми разказвали, че римляните са били тука.

С.Г.: Ааа римляните не тука живееха. Римляните горе живееха, а тука на дето Юрудското гробе, римляните там живеят.

М.Х.: Юрудското гробе. Какво е то?

С.Г.: Тва е на римляните било едно време гробето са там горе на върха. Тя са живяли, тука е било лято, не е имало зима.

М.Х.: Само лято е било?

С.Г.: Само лято е било, като другите страни арабски.

М.Х.: Като кои земи, като арабските земи?

С.Г.: Като арабските, как не фаца там снеже и там ги знаете историите. Тука е било така. Тога туй римляни тука га живяли. Адна сутрин станал адин от тях рано и турнал да... Имало едно лайно аа от добитъка. И той взима, та го обраца, ма студено било станало времето. Обраца го, ниско, слана. И то са враца, та казва на селото там: „Давайте от тука да се мавгаме, тука има вече идват зими, няма тука да може да се живее“. И тогаз са се издигали онез римляни оттука и останало е само да са води там Юрудското гробе, чай, тяхните имета, тя тва е историята за тях.

М.Х.: А знаеш ли, що Юрудско гробе?

С.Г.: Ами тя са били някви юруци, от юруци, са са водили и от юруци Юрудско гробе са води. Нали ти казвам както тя и римляне са живяли тука, та станало, та са са махнали оттука, щото настъпила зима вече тука да става.

М.Х.: А има ли нещо останало от римляните, нещо, което са оставили, като са се махнали?

С. Г.: Няма нищо останало, обаче гробето си има още насам натам, дето си имат скали забити. Намира се. А тука до Момчиловци по-натам.

М.Х.: Други истории знаеш ли за римляните?

С.Г.: Други истории интересни ни сам чул, а тва е най-интересното, че станало през това време студено и са са измахнали оттука тез римляни и останало само камъка, дет са води юруци са били. И още си са води Юрудското гробе.

М.Х.: А там ходят ли сега хора?

С.Г.: Ами ходят, ами как. Ходят, там са хижите, там Момчилъ юнак.

М.Х.: А ти за Момчил юнак знаеш ли нещо?

С.Г.: Не мога за Момчилъ юнак нищо не мога.

М.Х.: А да те питам, за други юнаци някои от местността знаеш ли накакви истории?

С.Г.: Абе и да знам, съм го забравил.

М.Х.: За хайдути нещо да си чувал?

С.Г.: Да, хайдуци са ходили тука, ма ни им знам историите.¹³

Този разказ не само припомня за едно старо време, когато било вечно лято, както и Крайна земе във Ведата е старата **земя-топлинта**, но настъпването на зимата легитимира и преселението, в случая изселването на римляни и юруци (както преселението във *Веда Словена* бива осмислено чрез границата на зима и лято). Това ни дава основание да предположим, че разказът за преселение е фолклорен модел за представяне на криза, преход, ново начало или претворяване на първото-последно време, кодиран чрез зимата и настъпването на зимата, а моделът на историчност чрез кода **вечно лято – стара земя** е аналогичен, или поне типологично близък в двата корпуса – както в песните от *Веда Словена*, така и в новите разкази от село Здравец.

Разказът на Славей представя освен това много цялостно една фолклорна представя за свят и минало, тъй като вгражда редица митопоетически кодове, характерни и за осмислянето на миналото във *Веда Словена*: Такъв код е например сигнализираното пространство на римляните като горе на върха, което отправя към Крайната земя,

¹³ ААО. Село Здравец, общ. Лъки, обл. Пловдивска, 2008. Инф. Славей Каменов Гимишев...

представена в множество песни като горе в гората (спрямо сегашното, новото, което е долу, във *Веда* долу на полето)¹⁴. И в двата разказа обаче, на Славей и на Антон, за разлика от текстовете във *Веда Словена*, този мотив бива осмислен етнично, отнесен към юруците, а в разказа на Славей може би и миторелигиозно принесен към римляните¹⁵. Разказът на Славей демонстрира същевременно и постоянността на фолклорното митопоетично мислене, свързвайки го едновременно с два различни етноса или два различни исторически периода. И ако младият Антон осмисля един топоним чрез директната връзка към етноним – **Юрудско гробе** към юруци, то в представата на Славей намира израз традиционното наслагване – исторично и етнично, отнесено към първоначалния разказ за вечното лято. Затова в неговата история е кодирана една по-цялостна или по-динамична картина за свят като връзка на далечно минало, по-близко минало и настояще.

Интересен елемент е накрая и свързването на историята с местния топоним от село Здравец **Юрукски гробе**: от една страна, топонимът отвежда към исторически потвърдения период на заселване на юруци в Родопите в късното Средновековие, XV-XVI в.¹⁶ От друга страна, мотивът **вечно лято** пък насочва и към нови изследвания на късното Средновековие – към навлизането на студена фаза, наречена „малка ледена епоха“¹⁷. В тази връзка разказите на двамата Гимишеви прекодират може би един митологичен модел, като го конкретизират и актуализират чрез етносоциално и историко-географски засвидетелствани процеси. Или пък търсят по-ново обяснение на заложения във *Веда* модел¹⁸. И в двата случая обаче се гарантира пренасянето на кода **вечно лято**, както Крайна земя е пренесена през Дунава и осмислена наново, както младото ще се завръща към предци и деди, за да претвори и преповтори първото време.

ЛИТЕРАТУРА

- Арнаулов 1968**: Арнаулов, М. Веркович и Веда Словена. С.
БДА 1964: Български диалектен атлас. Т. I. Югоизточна България. С.
Веда Словена 1874: Веда Словена. Български народни песни отъ предисторично и предхристиянско доба. Състав. Ст. Веркович. Белград.
Веда Словена 1881: Веда Словена. Обрядни песни отъ язическо време. Упазени со устно предание при Македонско-Родопски-те Българо-Помаци. Състав. Ст. Веркович. С. Петербург.
Веда Словена 1997: Веда Словена. Т. I. Състав. Б. Христов. С.
Геров 1976,1 [1897]: Геров, Н. Речник на българския език. Т. II. Е-К. С.
Календарь 1931: Календарь на дирекцията на метеорологията. С.
Калоянов 1989: Калоянов, А. Етничното усвояване на пространството, отразено в българския фолклор (Влашка земя и Богданска). – В: Етнографски проблеми на народната култура. Т. 1. С., 75-96.
Тойнби 1995: Тойнби, А. Изследване на историята. Т. 1-3. С.
Шишманов 1925: Шишманов, И. Френската наука и „Веда Словена“. – В: Сборник в чест и памет на Луи Леже. С., 34-72.

¹⁴ Срв. напр. 1997,1: 387 – притурка 1, п. 1:3, р. 387

¹⁵ Отнасянето към римляните е може би резултат на една по-ранна фаза на осмисляне на етничността, преди характерното за османското време, Възраждането и цялостното европейско етнологизиране от XVIII век насетне.

¹⁶ Вж. БДА 1994: 19

¹⁷ Срв. Тойнби 1995

¹⁸ За актуалността на този мотив играе роля може би един климатичен феномен, който действително е засвидетелстван през 1916 година. В анализа на отчетите на дирекцията по метеорология специално място е отделено на липсата на мразовит период (температури под 0 градуса) от 24 февруари 1916 до 20 януари 1917, което е нетипично дълъг мек период за рамките на България. (Календарь 1931: 125). Това е интересен факт, който би могъл да е основа за мисленото в разказите като вечно лято минало.

“THE ETERNAL SUMMER” MOTIVE IN THE SONG COLLECTION *VEDA SLOVENA*. ROMANS AND YURUKS AS A PART OF THE FOLK MEMORY OF THE GIMISHEVI FAMILY FROM THE VILLAGE OF ZDRAVEC, MUNICIPALITY OF LAKI

Miglena Hristozova, Ph.D.

Freiburg, Germany

Abstract

The „Eternal Summer” motive as a part of the leading repetitive story of the “Resettlement from Krajna zeme to the Danube” (*Veda Slovena* 1874, Vol. 1 and 1881, Vol. 2) is characterized by the ritual and mythological space-time construction of the Past, of the ancestors and the afterlife. Interestingly, a story about Romans and Yuruks recorded during the ethnological field studies in the village of Zdravec, in the middle part of the Rhodope mountain (2008), recovers the “Eternal summer” motive suggesting a connection between the story and the collective folk imagination of the Past, which is widely presented in this mountain region.